

2005: Belle van Zuylenjaar

MADELEINE VAN STRIEN-
CHARDONNEAU

Belle van Zuylen als opvoedster

Madeleine van Strien-Chardonneau is werkzaam aan de opleiding Frans van de Universiteit Leiden.

Het is dit jaar precies twee eeuwen geleden dat de schrijfster Belle van Zuylen overleed, als verlichte en geletterde vrouw een van de boegbeelden van de latere vrouwenemancipatie.

Dit artikel laat zien hoe zij haar licht liet schijnen op één van de geliefde domeinen van de Verlichting: de opvoeding.

Belle van Zuylen werd in 1740 geboren op slot Zuilen, even ten noorden van de stad Utrecht, als oudste dochter van de kasteelheer Diederik Jacob van Tuyll van Serooskerken. Deze was lid van de ridder-schap van de provincie Utrecht en als zodanig bekleed met een aantal lucratieve ambten.

De jonge Isabelle was een zeer begaafd meisje dat thuis werd opgevoed door Zwitserse privédocenten, zoals in de pruikentijd gebruikelijk was in de sterk verfranse elite van de Republiek.

In 1763 veroorzaakte zij een schandaal door twee publicaties, haar *Portrait de Zélide*, een kritisch zelfportret, en *Le Noble*, een kort verhaal waarin ze de draak stak met

Vriendinnen

Henriette L'Hardy
(1768-1808)

Isabella de Gélieu
(1779-1834)

mensen zonder enige verdienste, die hun zelfrespect louter ontleen aan ellenlange stambomen.

Tot een huwelijk met een persoon uit haar eigen stand is het nooit gekomen. Of Belle was te eigengereid, óf de partners waren in haar ogen te onbenullig. Pas toen ze dertig was, trouwde ze met Charles-Emmanuel de Charrière, de vroegere privé-docent van haar broers. Met hem vertrok ze naar Zwitserland. Onder de naam Isabelle de Charrière werd zij bekend als schrijfster van politieke pamfletten, toneelstukken en romans. Daarnaast heeft ze haar leven lang uitvoerig gecorrespondeerd. Ze overleed in 1805.

'... die kleine zwarte tekenstjes'

Vanaf haar vroegste jeugd heeft Belle van Zuylen zich ingezet voor de opvoeding van anderen. Misschien niet zo bijzonder voor de oudste dochter van een gezin met zes kinderen. Samen met haar zeven jaar jongere broer Vincent las ze romans en de *Levens* van Plutarchus. Toen Vincent bijna twintig was en vrijwel elke dag op jacht ging, schreef ze hem eens dat ze bang was dat hij zou vergeten 'waar die kleine zwarte tekenstjes, gedrukt op wit papier ook al weer voor gebruikt werden'.

In 1756, toen ze – gekweld door liefdesverdriet – bij een oom en tante in Den Haag logeerde, gaf ze lessen aan

haar nichtjes. In een reactie op een brief van Belle schreef haar vroegere gouvernante Jeanne-Louise Prevost haar: *'Mijn beste Belle, ik ben het helemaal met je eens. Het geeft veel voldoening te werken aan de opvoeding van jongelui die goed reageren op al de moeite die men voor hen doet'*.

Met Mademoiselle Prevost had Belle een bijzondere band. In 1746, toen Belle zes jaar oud was, arriveerde deze intelligente en belezen vrouw uit Zwitserland op slot Zuilen. Belle's grote belangstelling voor de Franse taal en literatuur heeft ze zeker aan haar gouvernante te danken. Toen deze na zeven jaar om gezondheidsredenen naar haar geboorteland terugkeerde, hield ze nog jarenlang contact met haar getalenteerde pupil, en zette haar voortdurend aan tot lezen en tot samenvatten van de lectuur en daagde haar uit er een mening over te formuleren. Volgens Mlle. Prevost was het uiteindelijke doel van lezen niet het vergaren van kennis, maar een gelegenheid om het hart en het verstand te ontwikkelen, zichzelf te leren kennen en ook anderen beter te begrijpen.

Ook na haar huwelijk met Charrière is Belle, die tot haar grote spijt nooit kinderen gekregen heeft, doorgegaan met het begeleiden van jongelui uit haar omgeving. In een brief aan haar

neef Willem-René noemt Belle zich zelfs 'a teaching devil'.

In brieven aan haar vriendinnen Henriette L'Hardy (1791-1795) en Isabelle de Gélieu (1795-1805) komt ze precies dezelfde adviezen tegen die ze zelf van haar gouvernante gekregen had.

De drie belangrijkste pijlers van Belle's programma voor haar leerlingen waren: goede lectuur, studie van de taal (inclusief vreemde talen) en een voortdurend oefenen van het schrijven. Niet alleen door het traditionele vertalen, maar ook door het schrijven over zichzelf, bijvoorbeeld in brieven. Isabelle de Gélieu schrijft onder haar begeleiding zelfs de roman *Louise et Albert* (1803). In een brief aan Henriette L'Hardy zegt Belle:

'Schrijven! Blijven schrijven! Je leert jezelf het beste kennen als je bij jezelf je daden en je gedachten nagaat'.

Een precieze formulering is daarbij van groot belang:

'Wat eerst nog een beetje onduidelijk is, warrig en maar half begrepen, wordt ineens een stuk helderder. Je schrijft kladjes, je probeert het opnieuw, streepst het door en dan ... is het precies wat het moet zijn'.

De opvoeding in Belle's romans

Ook in Belle's fictionele werk is de opvoeding, destijds een populair thema, prominent aanwezig.

In *Lettres écrites de Lausanne* (1785) houdt de vertelster, een weduwe, haar vriendin via brieven op de hoogte van haar zorgen over de opvoeding en de toekomst van haar dochter Cécile. In *Trois femmes* (1796) richt een van de hoofdpersonen een school op en stelt een leerplan op voor zijn pachters. In *Asychie ou le prince d'Égypte* (1798) behandelt Belle, in het voetspoor van Fénelon's beroemde *Les aventures de Télémaque* (1699), de opvoeding van vorstenkinderen.

Dit vraagstuk, dat ook aan de orde komt in *De l'esprit et des rois* (1798), wordt door Belle gekoppeld aan de vraag of de adel nog een rol kan spelen in de maatschappij van na de Revolutie. Hierover correspondeerde ze uitgebreid met haar neef Willem-René. Welke plaats kan een jonge Nederlandse aristocraat innemen in de Bataafse Republiek van na 1795, waarin de opstand van de patriotten uit 1787 achteraf de opmaat bleek te zijn geweest voor ingrijpende politieke en sociale omwentelingen? Belle probeert haar neef ervan te overtuigen dat de enige kans voor de adel om zijn status als elite te behouden, gelegen is in een serieuze, goed doordachte opvoeding. Niet geboorte en privileges tellen, maar intelligentie, vaardigheden, plichtsbetrachting en verantwoordelijkheidsgevoel.

De positie van de vrouw

Vóór de woelige revolutiejaren was Belle's belangstelling voor opvoeding verbonden met de positie van de vrouw. In tegenstelling tot veel andere auteurs, heeft ze nooit een opvoedkundig traktaat geschreven zoals Betje Wolff in *Proeve over de opvoeding* (1779). Ook was ze weinig onder de indruk van de pedagogische geschriften van de destijds zeer bekende Madame de Genlis, een gouvernante in de Franse koninklijke familie. Dit blijkt uit *Lettres écrites de Lausanne* (1785), waarin ze duidelijk afstand neemt van Genlis en haar pedagogische dogma's. Belle's pragmatische geest kan zich er niet in vinden. Ze wil rekening houden met een werkelijkheid die zich vaak onttrekt aan de logica van zorgvuldig opgezette

opvoedingssystemen. Ze laat de moeder van Cécile zeggen:

'Stel je voor! Mijn dochter en ikzelf, we zijn geen roman zoals Adèle en haar moeder, we zijn geen les, geen voorbeeld om aan te halen'.

Belle verwijst hier naar Genlis' roman *Adèle en Theodoor of brieven over de opvoeding* (1782), een bestseller die door Betje Wolff in het Nederlands is vertaald (1782-1783).

Vanaf haar achtste tot haar zestiende krijgt ze ook nog privélessen Latijn, godsdienst en muziek. Maar Cécile speelt geen harp, kent Italiaans noch Engels en haar danslessen duren maar drie maanden.

Een bescheiden programma, waarin de vrijheid wat de lektuurkeuze betreft doet denken aan de vrijheid die de jonge Belle op dat gebied genoten heeft.

Belle van Zuylen
in 1766.
Pasteltekening van
Maurice Quentin
de la Tour.

Het ideologische verschil tussen Belle en Genlis komt duidelijk tot uiting in de opvoeding die haar romanfiguur Cécile van haar moeder gekregen heeft. Het meisje kan lezen en schrijven en een beetje rekenen; ze heeft ook iets van aardrijkskunde opgestoken, behalve dat ze zich bekwaamd heeft in typisch vrouwelijke vaardigheden als naaien, breien en kantklossen. Wat lezen betreft is er geen strak programma, geen boekenlijst, maar er wordt gewerkt met boeken waarmee het meisje zelf komt aanzetten.

Dat Cécile ook Latijn leerde, was niet vanzelfsprekend: deze taal was vooral bestemd voor jongens, en veel pedagogen vonden in het voetspoor van Fénelon dat Latijn voor vrouwen niet alleen overbodig was, maar zelfs gevaarlijk. Het zou kunnen leiden tot een 'femme savante' die, geboeid door de studie, haar plichten als echtgenote en moeder zou kunnen verwaarlozen.

De moeder van Cécile gaat niet op die discussie in. Ze zegt alleen dat zij dankzij dat dagelijkse uurtje Latijn van haar dochter zelf even kan uit-

Literatuur

Isabelle de Charrière/Belle de Zuylen, *Oeuvres complètes*, 10 delen, Amsterdam 1979-1984.

Kees van Strien, *Isabelle de Charrière (Belle de Zuylen), Early Writings. New Material from Dutch Archives*, Louvain 2005.

C.P. Courtney, *Isabelle de Charrière (Belle de Zuylen) A Biography*, Oxford 1993.

P.H. Dubois et S. Dubois, *Zonder vaandel. Belle van Zuylen (1740-1805) een biografie*, Amsterdam 1993.

Lettre de Zuylen et du Pontet, het jaarlijkse bulletin van het Genootschap Belle de Zuylen en de Zwitserse en Franse zusterorganisaties.

Websites

<http://www.etcl.nl/charriere> is geheel gewijd aan Belle van Zuylen.

Zie voor activiteiten rondom Belle in haar voorvaderlijk slot: www.slotzuylen.com

Een virtuele tentoonstelling over Belle van Zuylen is te bezoeken op de website Virtuele Vrouwenwerken: www.roquade.nl/womenwriters

Congres

Het Genootschap Belle van Zuylen en de Universiteit Utrecht organiseren op 7, 8 en 9 april een congres 'Belle van Zuylen/Isabelle de Charrière – Education et Creation'.

Op donderdag en vrijdag is er een lezingenprogramma in het Academieggebouw van de UU op het Damplein; de zaterdag wordt doorgebracht op Slot Zuylen bij Utrecht, 'Bij Belle thuis'.

Meer informatie en opgave www.let.uu.nl/bellevanzuylen

blazen: geen serieus argument dus, en duidelijk een afwijzen van alle dogmatisme.

Cécile kent geen woord Engels, maar als ze verliefd wordt op de jonge Lord Edward, wil ze die taal leren. Haar moeder vraagt aan de gouverneur van de jongeman om Céciles vertalingen na te kijken en haar hardop te laten lezen uit de Engelse kranten. Met dit pragmatisme van de moeder die de omstandigheden en de motivaties van haar dochter benut, zit Belle op één lijn met het gedachtegoed van Locke en Rousseau.

Cécile's moeder let ook goed op de emotionele ontwikkeling van haar dochter. Zodra ze iets merkt van gevoelens van verliefdheid, vertelt ze Cécile dat een vrouw zich niet kwetsbaar moet opstellen ten opzichte van mannen. De maatschappij kent een dubbele moraal die de sensualiteit van mannen wel accepteert, maar die van vrouwen niet. 'Als dat zo is, waarom dan vrouwen?', vraagt Cécile zich af. 'Om moeder te worden, je ziet toch hoe fijn het is moeder te zijn', antwoordt de vertelster, met een duidelijke verwijzing naar zichzelf. Aan het slot van de roman blijft het onduidelijk of de Engelsman Cécile ten huwelijk zal vragen. Het geschetste beeld van de positie van de vrouw is niet erg opwekkend, maar wel reëel. Het doel van Céciles moeder was haar dochter te leren zich zelfbewust en zelfstandig te gedragen en zich zo te wapenen tegen de gevaren en de teleurstellingen van het leven.

Ook in *Trois Femmes* (1796), is de opvoedingsproblematiek aanwezig. In het eerste deel valt de nadruk op de morele vorming van Emilie, een jonge Française die na de revolutie naar Westfalen gevlucht is en die zich moet zien te redden in omstandigheden waar ze niet op voorbereid is. Hier vraagt haar dienstmeisje haar wat ze heeft aan haar luxe-opvoeding met veel boekenwijsheid maar weinig praktisch inzicht. Heeft Emilie ook geleerd de wereld en de mensen om zich heen te begrijpen en haar eigen verstand te gebruiken?

Belle's reactie op Rousseau

Kritiek op het idee dat belezenheid per definitie leidt tot echte kennis en wijsheid, komt ook aan de orde in *Sainte-Anne* (1799). De heldin, Babet d'Estival, heeft nooit leren lezen, maar ze is spontaan en eerlijk en heeft een flinke dosis gezond verstand. Ze lijkt wat dat betreft als twee druppels water op Sophie, de belichaming van de gezonde onwetendheid uit Rousseau's *Emile*: 'Ik heb honderd keer liever een eenvoudig meisje met een gebrekkige opvoeding, dan een geleerd meisje dat voortdurend spiritueel uit de hoek komt'.

Zonder te weten dat ze analfabeet is, wordt de jonge edelman Sainte-Anne verliefd op Babet.

'Maar toen ik merkte dat ze niet kon lezen, was ik verbaasd het niet eerder geraden te hebben en ik ben blij dat ze het niet kan. Ik vind dat ze daardoor een beter inzicht heeft; ze kan goed nadenken en heeft een uitstekend geheugen. Juist omdat ze veel dingen niet weet, kan ze goed uit de voeten met de dingen die voor haar nuttig zijn.'

Het is duidelijk dat Belle van Zuylen het gezonde verstand en het vermogen tot goed oordelen hoger aanslaat dan oppervlakkige boekenkennis. Maar wat te denken van een heldin die niet lezen kan? Stemt de schrijfster via de woorden van Sainte-Anne volledig in met de ideeën van Rousseau, wiens invloed proefbaar is in *Lettres de mistress Henley* (1784)? Hier laat Belle de echtgenoot van de heldin zeggen:

'Ik wens dat mijn dochters eenvoudig opgevoed worden, dat ze bescheiden zijn, lief en verstandig, en dat ze toegelijke echtgenotes en zorgzame moeders zullen worden'.

Zowel in deze roman als in *Sainte-Anne* klinken er echter ook andere geluiden. Bijvoorbeeld in de commentaren van sommige meisjes die hun eigen standpunten, inclusief die over het lezen, goed kunnen verdedigen. Eigenlijk plaatst Belle twee redeneringen naast elkaar: in de eerste wordt de roeping van de vrouw als echtgenote en moeder benadrukt, de tweede stelt echter dat vrouwen

recht hebben op culturele en intellectuele vorming. Belle wil graag discussies aangaan via de personages in haar romans. Zo laat ze haar lezers zelf nadenken en zelf het eigen antwoord vinden.

Het is op deze niet-indoctrinerende manier dat Isabelle de Charrière in haar romans het eigentijdse vraagstuk van de opvoeding van vrouwen ter sprake brengt. In het bijzonder het door Rousseau voorgestelde ideaal. Stemt ze ermee in, zoals we zouden kunnen denken bij haar roman *Sainte-Anne*, of geeft ze daar alleen maar gestalte aan mannelijke wensdromen? Afhankelijkheid en onwetendheid van de vrouw stellen de macht van de man immers veilig. Misschien is deze afhankelijkheid volgens Belle de prijs die de vrouw moet betalen om het geluk te vinden. In *Lettres de mistriss Henley* kan de heldin zich niet aanpassen aan het vrouwelijke rolmodel à la Rousseau en ze kwijnt weg. In *Sainte-Anne* daarentegen vindt Babet d'Estival liefde en sociale erkenning door het huwelijk met haar edelman.

Zijn vrouwen dommer dan mannen?

Belle van Zuylen blijft zich zeer bewust van de beperkingen die de maatschappij aan vrouwen oplegt, maar ze is er ook van overtuigd dat mannelijke en vrouwelijke intelligentie niet wezenlijk van elkaar verschillen. Dit bespreekt ze onder meer met haar jonge vriendin, Henriette L'Hardy. Ze geeft toe dat mannen vaak beter redeneren dan vrouwen, maar het is niet omdat de vrouw intellectueel de mindere zou zijn, maar omdat ze de gelegenheid niet krijgt haar talenten door studie te ontwikkelen.

In *Trois femmes* (1796) laat ze Constance, een van de drie hoofdpersonen, een beschrijving geven van een utopisch project met een tweeling. De jongen zal worden opgevoed als meisje en het meisje als jongen. De afloop van het experiment wordt niet beschreven, maar net als in de brieven aan Henriette L'Hardy en Isabelle de Gélieu, is de kern van de zaak overduidelijk: de manier waarop een meisje haar verstand en haar

Belle van Zuylen in 1777. Zij woonde toen al een aantal jaren als Isabelle de Charrière in Zwitserland. Olieverfschilderij van Jens Juel.

intelligentie leert gebruiken, of beter gezegd niet leert gebruiken, is funest. Van een vrouw wordt verwacht dat ze net genoeg weet om een goede indruk te maken in de salons, meer hoeft niet. De oorzaak van de veronderstelde intellectuele inferioriteit van vrouwen ligt in hun gebrek aan opvoeding.

De realiteit

Zowel in haar brieven als in haar romans heeft Belle van Zuylen duidelijke ideeën over de opvoeding. Maar het pedagogisch enthousiasme uit haar brieven vormt een schril contrast met de ontgoochelende, sceptische ondertoon van haar romans. Hier worden bijna alle heldinnen pijnlijk geconfronteerd met hun beperkingen.

Belle neemt wel afstand van Rousseau's ideeën over de opvoeding van de vrouw, maar ze beseft terdege hoe moeilijk het is om geaccepteerd te worden als je als vrouw dat model niet volgt. De maatschappij be-

schouwt vrouwen nog niet als zelfstandige wezens. Vrouwen kunnen nog niet in alle vrijheid over hun lot beslissen. Toch kan een vrouw door studie een zekere mate van geestelijke onafhankelijkheid verwerven en mogelijk zelfs financiële onafhankelijkheid in een erkend beroep buiten de privésfeer, bijvoorbeeld als schrijfster.